

ПРАВОВА ПРЕДМЕТНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ: ПОНЯТТЯ, СТРУКТУРА, ПРАВОВІ ПРЕДМЕТНІ КОМПЕТЕНЦІЇ

У статті визначено поняття «правова предметна компетентність», проведено аналіз її структури, з'ясовано й охарактеризовано структурні компоненти (когнітивний, ціннісний, діяльнісно-процесуальний); визначено поняття «правова предметна компетенція», встановлено перелік (когнітивна, аксіологічна, практично-поведінкова) та сутність правових предметних компетенцій.

Ключові слова: правова предметна компетентність; правова предметна компетенція; компоненти правової предметної компетентності: когнітивний, ціннісно-мотиваційний, практично-поведінковий; правові предметні компетенції: когнітивна, аксіологічна, практично-поведінкова.

The article defines the concept «substantive legal competence», the analysis of its structure has been determined and the structural components (cognitive, evaluative, action-procedure), the concept of «legal subject matter jurisdiction» have been characterized; the list (cognitive, axiological, practical and behavioral) and legal entity subject competencies have been set.

Keywords: legal subject matter expertise, legal subject matter jurisdiction, the legal components of the subject competence: cognitive, value-motivational, practical behavioral, legal substantive competence: cognitive, axiological, practical behavior.

Постановка проблеми. Сучасне соціальне замовлення може бути задоволено лише за умови реалізації в практику загальноосвітньої школи компетентнісного підходу, що передбачає її переорієнтацію з процесу на результат освіти в діяльнісному вимірі, а також зумовлює результативно-цільову спрямованість освіти й полягає в зміщенні акценту з накопичування нормативно визначених знань, умінь, навичок на формування і розвиток в учнів здатності практично діяти, застосовувати індивідуальні техніки і досвід успішних дій у ситуаціях професійної діяльності та соціальної практики [8].

Актуальність упровадження компетентнісного підходу в правову освіту обґрунтовується важливістю і необхідністю формування у людини правової компетентності, оскільки вона має бути спроможною співвідносити свої дії з чинним законодавством, жити й діяти згідно з його нормами, оцінювати своє життя та життя інших людей з позицій права. Правова освіта передбачає опрацювання великого обсягу правової інформації, що часто змінюється, отже, не може зводитися лише до вивчення законодавства, до простої комбінації юридичних відомостей і навичок, а має забезпечувати розвиток в учня здатності керуватися відповідними знаннями в сучасному суспільному та повсякденному житті, вміння, діяти відповідно до вимог права, закону, вирішувати реальні завдання у сфері відносин, урегульованих правом, а також поєднання правових знань із внутрішньою позицією особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика компетентнісного підходу, освітніх компетентностей та компетенцій є предметом дослідження вітчизняних і закордонних науковців, серед яких: Н.Бібік, Ю. Варданян, В. Гузєєв, О. Дахін, О. Іванова, О. Коваленко, В.Краєвський, О. Крисан, Г. Левітас, О. Локшина, Т. Нестеренко, Л.Парашенко, Р. Пастушенко, О. Пометун, Дж. Равен, Г. Селевко, Г.Скоробогатова, А. Хуторської та ін. Різні аспекти правової компетентності вивчали Г. Кашкарьов, Я. Кічук, Д. Клочкова, І. Романова та ін. Специфіці формування правової предметної компетентності та компетенцій у середній загальноосвітній школі присвячено праці С. Нетьосова, К. Одинець, Т.Смагіної, Т. Ремех та ін. Однак, поняття «правової предметної компетентності» залишається не достатньо чітко визначеним, перелік правових предметних компетенцій потребує уточнення та відповідної характеристики, що й обумовило тему та мету нашого дослідження.

Метою статті є аналіз та характеристика правової предметної компетентності, що досягнення шляхом розв'язання конкретних завдань: визначити поняття «правова предметна компетентність», розкрити її структуру, дати характеристику компонентів; визначити поняття «правова предметна компетенція», встановити перелік та сутність компетенцій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Компетентнісний підхід спрямовує навчання на формування і розвиток компетентностей особистості. Наразі, мета освіти може бути представлена як інтегрований освітній результат у формі компетентностей учня, які, однак, наголошує О. Пометун, не слід протиставляти знанням, умінням і навичкам. Компетентність є ширшим поняттям, у порівнянні з ними, містить їх у собі, хоча не є простою їх сумою [4: 19]. Саме компетентності сьогодні є тими індикаторами, що дозволяють визначити готовність і здатність випускника до життя, подальшого особистого розвитку, активної участі в діяльності суспільства.

Компетентність – не просто результат навчання, а результативно-діяльнісна характеристика освіти. Значення компетентностей для людини О.Пометун вбачає в тому, що вони дозволяють ідентифікувати і розв'язувати проблеми, характерні для певної діяльності. Сформовані компетентності можуть використовуватися в різних контекстах залежно від умов і потреб. Людина компетентна застосовує ті стратегії, які здаються їй найбільш прийнятними для виконання завдань [4: 18]. Для освіти компетентність – це соціально закріплена, наперед задана соціальна вимога до освітньої підготовки учня, важливий освітній результат, зазначає Т. Смагіна [13: 7]. У Державному стандарті базової та повної загальної середньої освіти (далі – Державний стандарт) міститься перелік ієрархічно підпорядкованих компетентностей, в якому: ключові, загальнопредметні, предметні (галузеві).

Предметні компетентності формуються в рамках окремих предметів. Доцільність їх виокремлення з усієї сукупності компетентностей є достатньо обґрунтованою. Зокрема, у цьому посприяв підхід Дж. Равена, котрий у зміст поняття «компетентність» вкладає специфічну здатність людини, необхідну для ефективного виконання конкретної діяльності в певній предметній галузі. Ця здатність передбачає наявність загальних і вузькоспеціальних знань, предметних навичок, способів мислення, розуміння відповідальності за свої дії [9: 6]. У Державному стандарті предметна компетентність – це набутий учнями у процесі навчання досвід специфічної для певного предмета діяльності, пов'язаної із засвоєнням, розумінням, застосуванням нових знань.

Як справедливо зазначає Т. Ремех, правова освіта покликана сформувати у молодій людини такі якості: знання ролі права в суспільстві, векторів правового регулювання; навички застосування права в конкретних ситуаціях; комплексні характеристики вчинків як законних чи незаконних; ставлення до права як високої соціальної цінності, носія ідеї справедливості; ставлення до правозастосовчої практики як до забезпечення дії закону; внутрішню готовність до дотримання правових приписів і конкретних вимог правомірної поведінки; готовність сприяти правомірній поведінці інших осіб [10: 58], що, наразі, уособлює правову предметну компетентність.

Як інтегрована характеристика особистості компетентність, вказує О.Пометун, містить знання, вміння, ставлення, досвід, поведінкові моделі особистості; є набором знань, умінь, навичок, ставлень, що спеціальним шляхом структуровані та набуваються у процесі навчання [4: 17]. Вона є багаторівневим утворенням, що охоплює знання, вміння, навички і цінності й дозволяє застосовувати їх на практиці (О. Локшина) [4: 25]; ґрунтується на знаннях і вміннях, але ними не обмежується, охоплюючи особистісне ставлення людини до них, її досвід, який дає змогу ці знання «вплести» в те, що вона вже знала, та її спроможність збагнути життєву ситуацію,

в якій вона зможе їх застосувати (Т. Нестеренко) [5: 102]. Відповідно до Державного стандарту, компетентність складається із знань, умінь, досвіду, цінностей і ставлення, що можуть цілісно реалізовуватися на практиці [1]. Комбінування перелічених вище елементів дало змогу науковцям на загальному рівні виокремити компоненти компетентності: когнітивний, операціонально-технологічний, мотиваційний, етичний, поведінковий і соціальний [4: 19].

Структура правової предметної компетентності має свої особливості. Її розкриттю сприяє звернення до визначення і структури громадянської компетентності, формування якої як ключової забезпечують передусім ті компетентності, що виробляються в учнів у процесі навчання суспільство-знавчих предметів, одним з яких є правознавство. За Т. Смагіною, громадянська компетентність учня – це сукупність знань, умінь, навичок, переживань, емоційно-ціннісних орієнтацій, переконань особистості, які допомагають людині усвідомити своє місце в суспільстві, успішно реалізовуватись як громадянину української держави; включає когнітивний, ціннісний та діяльно-процесуальний компоненти [13: 7].

У контексті оцінювання рівнів сформованості компетентностей учнів на уроках суспільствознавчого циклу К. Одинець виокремила наступні компоненти в їх структурі: знання й уміння, що їх виявив учень в оволодінні поняттями й процедурами з предмета, теми; ситуативна поведінка, адекватна певній ситуації, вміння вчиняти конкретні дії, проявляти особисту світоглядну позицію; осмислення, моральна оцінка фактів, подій, презентація себе як потенційного учасника ситуацій (рефлексивна складова) [7].

Розуміючи правову компетентність як інваріантну суб'єктну характеристику сучасної молоді, Я. Кічук вважає, що вона «вибудовується» на базі використання відповідних знань, умінь, досвіду, наявних її цінностей і життєвої позиції, а також інтегрує ставлення особистості [3] до правової дійсності; є важливою інтегративною особистісною якістю, підґрунтя якої – знання особистості та її досвід поведінки у правовій сфері життєдіяльності, а вияв – спроможність орієнтуватися в ситуаціях, пов'язаних із правовими відносинами [2: 314]. І. Романова визначає правову компетентність як комплексну характеристику соціальної дії, в якій в єдності виявляються знання, навички, цінності, особисті установки і свобода поведінки [11: 30].

Під правовою предметною компетентністю розуміємо компетентність, що формується в учнів у процесі навчання правознавства як шкільного предмета. Враховуючи викладене вище і результати комплексного аналізу правової предметної компетентності, у її структурі ми виокремили наступні компоненти: когнітивний, ціннісно-мотиваційний і практично-поведінковий.

Когнітивний компонент включає спеціальні знання з правознавства, засвоєння яких учнями є передумовою формування у них правової предметної компетентності. Однак, знання – не єдиний елемент когнітивного компоненту. Він містить також процедури їх отримання, необхідні вміння й навички роботи з джерелами правової інформації: підручником, словниками, довідниками, нормативно-правовими актами з метою отримання, накопичення, використання інформації, потрібної для розв'язання завдань у навчальній та позанавчальній діяльності; охоплює вміння самостійно здобувати правові знання, вільно, конструктивно й творчо використовувати їх, що передбачає вміння проводити певні логічні інтелектуальні операції.

Правові знання – не самоціль у навчанні правознавства, а основа формування умінь і навичок, необхідних для розв'язання практичних завдань. Встановлюючи співвідношення між знаннями та вміннями й навичками, Н. Бібік вказує, що знання – це не лише адекватно зафіксована в мовній формі пам'яттю людини дійсність, а й способи діяльності; а вміння – знання в дії, вони означають виявлену особою (доведену) готовність досягати мети у відповідній діяльності [4: 48]. Саме здатність (уміння) особи діяти на основі здобутих знань В. Кальней та С. Шишов розуміють як її компетентність [4: 20]. Такий підхід дозволяє виокремити у структурі правової предметної компетентності *практично-поведінковий компонент*, що включає вміння й навички застосовувати правові знання у різних ситуаціях. З огляду на те, що найбільш повне розкриття здібностей людини можливе лише в суспільно значущій діяльності, цим компонентом охоплюються вміння реалізувати приписи права для ефективної взаємодії з учасниками не лише навчання, але й суспільного життя.

Для того, щоб сформувалася правова компетентність, право повинне перейти в ціннісні установки, отримати емоційне забарвлення, стати внутрішнім переконанням особистості, набуті для неї значення, що дозволить їй оцінювати та з цих позицій розв'язувати проблеми, які виникають у різних сферах життя та діяльності. Наразі, в цілісній структурі правової предметної

компетентності виділяємо *ціннісно-мотиваційний компонент*, яким охоплюється: особистісне (у т. ч. емоційне) ставлення учня до держави і права, як об'єктивно існуючих явищ; система цінностей, в яку органічно вплетені загальнолюдські, національні, громадянські, морально-етичні, правові (політико-правові); вироблена на цьому ґрунті певна мотивація правової поведінки та реалізації права.

Як бачимо, з позицій компетентнісного підходу мета шкільної правової освіти спрямовує навчання правознавства на засвоєння учнями правових знань, вироблення предметних умінь і навичок, формування позитивного ставлення до явищ і процесів, пов'язаних з державою і правом та відповідних ціннісних орієнтацій, тобто, є багатоаспектним і багатовимірним поняттям. Більш точно її змістове наповнення описують освітні компетенції. Сьогодні переважна більшість науковців (Ю. Варданян, О. Дахін, О. Іванова, О.Коваленко, В. Краєвський, А. Хуторської, Г. Селевко та ін.) розглядають компетентність саме як результат набуття компетенцій.

Компетенція – це освітній результат, що виявляється в підготовленості випускника, в реальному оволодінні ним методами і засобами діяльності, у можливостях справлятися з поставленими завданнями; форму поєднання знань, умінь та навичок, яка дозволяє ставити і досягати мети в перетворенні довкілля (Г. Селевко) [12: 140]; готовність людини мобілізувати знання, уміння й зовнішні ресурси для ефективної діяльності в конкретній ситуації (К. Одинець) [7]; реальні вимоги до засвоєння учнями сукупності знань, способів діяльності, досвіду ставлень з певної галузі знань, якостей особистості, яка діє в соціумі (Т. Ремех) [10: 53]. У Державному стандарті компетенція – це суспільно визнаний рівень знань, умінь, навичок, ставлень у певній сфері діяльності людини. У документі також визначено поняття предметної компетенції як сукупності знань, умінь та характерних рис у межах змісту конкретного предмета, необхідних для виконання учнями певних дій з метою розв'язання навчальних проблем, задач, ситуацій [1].

Під правовою предметною компетенцією, виходячи з положень Державного стандарту, розуміємо сукупність знань, умінь, характерних рис, набутих учнями у межах засвоєння змісту правознавства як шкільного предмета, необхідних їм для виконання певних дій з метою розв'язання проблем, задач, ситуацій згідно з приписами чинного права.

С. Нетьосов виокремив такі правові предметні компетенції: аксіологічно-правову – розуміння та ставлення до закону і права як до загальнолюдських моральних цінностей; логічну – вміння учнів аналізувати діяння на основі закону; юридично-мовленнєву – вміння будувати усні та письмові висловлювання з правових питань; інформаційну (інформаційно-правову) – вміння самостійно використовувати джерела правової інформації; практико-орієнтовану – вміння учнів застосовувати правові знання, уміння та навички у навчальних і життєвих ситуаціях [6: 27].

Т. Ремех визначила когнітивну, практичну, поведінкову, аксіологічну правові предметні компетенції. Когнітивна, на її думку, передбачає, що учень: визначає та застосовує головні поняття юридичної науки, базові уявлення про право, закон, правову норму, галузі права, права людини, основи демократії; опрацьовує окремі положення нормативно-правових актів, пояснює зміст юридичного документа, правової норми, нормативно-правового акта, шляхи його застосування; самостійно здобуває, систематизує правову інформацію з різних джерел та оцінює її, уміє користуватися довідковою літературою, Інтернетом тощо для самостійного пошуку правової інформації; уміє подавати набуті правові знання в різних формах (усній, письмовій, графічній, електронній тощо). Практична компетенція передбачає, що учень: уміє творчо та критично мислити на правовому матеріалі, розмірковує, порівнює, узагальнює, оцінює і бере участь у дискусії на правовому матеріалі, аргументує думку, визначає й обирає альтернативні підходи та рішення в правових ситуаціях, уміє аналізувати та пропонувати розв'язання нескладних юридичних ситуацій у навчанні та житті; уміє спілкуватися, дискутувати з правових питань, розв'язувати проблеми, пов'язані із застосуванням правових знань; уміє складати заяви, подання й інші правові документи. Поведінкова компетенція передбачає, що учень: здійснює і пояснює вибір моделі поведінки в повсякденних життєвих ситуаціях, орієнтуючись на норми права, поводить себе правомірно; реалізує свої права, захищає свої права та права інших у ситуації конфлікту, спираючись на правові знання, свідомо обирає моделі правомірної поведінки; застосовує правові знання, уміння й навички у громадській діяльності, бажає та здатен брати участь у суспільному і громадському житті, свідомо ставить до обов'язків, виявляє відповідальність за власні вчинки і поведінку. Аксіологічна компетенція передбачає, що учень позитивно ставиться до громадських дій та ініціатив і верховенства права, шанування прав людини та свободи особистості [10: 81-82].

Ми визначили наступні предметні компетенції, які утворюють правову предметну компетентність: когнітивна, аксіологічна (ціннісно-мотиваційна), практично-поведінкова.

Когнітивна компетенція полягає в тому, що учень: знає основні поняття шкільного курсу правознавства, може їх визначити, використати для пояснення державно-правових подій, явищ, процесів; вміє отримувати правові знання з різних джерел: навчальної основної (підручники) та допоміжної (словники, довідники, енциклопедії) літератури, нормативно-правових актів; вміє викласти отриману правову інформацію в усній, письмовій та інших формах; вміє здійснювати логічні інтелектуальні операції з правовою інформацією: аналізує, порівнює, систематизує, узагальнює, робить висновки, розуміє державно-правові закономірності, встановлює причинно-наслідкові зв'язки та тенденції; може брати участь у дискусії на правову тематику та використовувати знання, отримані у процесі навчання правознавства, для обґрунтування особистої думки, позиції, наводити аргументи та контраргументи.

Практично-поведінкова компетенція полягає в тому, що учень: вміє використовувати правові теоретичні знання для виконання практичних завдань (складає таблиці, виконує проекти тощо), вирішення правових задач, проведення юридичного аналізу ситуацій; вміє складати окремі правові документи; обирає моделі поведінки, орієнтуючись на приписи чинного законодавства, реалізує їх для правомірної участі у суспільних, зокрема правових, відносинах (конституційних, адміністративних, цивільних, сімейних тощо); усвідомлює відповідальність за свою поведінку.

Аксіологічна компетенція полягає в тому, що учень: оцінює державно-правові події, явища, процеси, правові ситуації з позицій загальнолюдських та правових цінностей, висловлює особисте ціннісно-оцінне судження; усвідомлює ціннісне значення права як регулятора суспільного життя; керується в своїй діяльності (навчальній та позанавчальній) гуманістичною системою цінностей, з повагою ставиться до прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина, свідомо виконує обов'язки; позитивно оцінює діяльність інших осіб щодо захисту їх порушених прав і свобод.

Висновки. Підсумовуючи викладене, правова предметна компетентність може бути визначена як досвід специфічної діяльності, пов'язаної із засвоєнням, розумінням і застосуванням знань, що набутий учнями у процесі навчання правознавства в середній загальноосвітній школі. Вона формується під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників об'єктивного й суб'єктивного характеру, може реалізовуватися у різних контекстах життя та діяльності особи. Як інтегрований результат навчання правознавства вона означає здатність учня цілісно реалізовувати на практиці правові знання, відповідні уміння й навички, цінності та ставлення, набуті у процесі навчання; містить когнітивний, ціннісно-мотиваційний і практично-поведінковий компоненти. Розвиток в учнів правової предметної компетентності забезпечується шляхом формування у них правових предметних компетенцій, під якими розуміємо сукупність знань, умінь, характерних рис, набутих учнями у межах засвоєння змісту правознавства як шкільного предмета, необхідних їм для виконання певних дій з метою розв'язання проблем, задач, ситуацій згідно з приписами чинного права. Предметними компетенціями, що їх набувають учні у процесі навчання правознавства є: когнітивна, аксіологічна та практично-поведінкова. *Перспективним у напрямку дослідження є розроблення критеріїв оцінювання рівнів сформованості правових предметних компетенцій в учнів.*

ЛІТЕРАТУРА

1. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 23.11.2011 р. № 1392 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 11.
2. Кічук Я. В. Деякі тенденції розвитку правової компетентності майбутнього соціального педагога в умовах сучасної університетської освіти [Електронний ресурс] / Кічук Я. В. – Режим доступу до статті : <http://www.e-lib.zakdu.edu.ua/index2.php>
3. Кічук Я. Правова компетенція – інваріантна суб'єктна характеристика сучасної студентської молоді / Я. Кічук [Електронний ресурс] // Педагогічна наука: історія, теорія, практика, тенденції розвитку. – 2010. – № 3. – Режим доступу до журналу : http://www.intellect-invest.org.ua/ukr/pedagog_editions_e-magazine_pedagogical_science_vypuski_n3_2010_st_13
4. Компетентнісний підхід у сучасній освіті : світовий досвід та українські перспективи / [Бібік Н. М., Ващенко Л. С., Локшина О. І. та ін.] ; під заг. ред. О. В. Овчарук. – К. : «К.І.С.», 2004. – 112 с.
5. Нестеренко Т. Аналіз наукових підходів до визначення сутності компетентності в сучасній освіті / Т. Нестеренко // Вісник Черкаського університету [науковий журнал]. – 2009. – № 146 [серія: педагогічні науки]. – С.100-103.
6. Нетьосов С. Якісна характеристика рівнів сформованості предметних компетентностей з курсу «Основи правознавства» / Сергій Нетьосов // Історія в школах України. – 2010. – № 1. – С. 27-29.

7. Одинец К. А. Оценивание уровня сформированности компетентностей на уроках историко-обществоведческого цикла [Электронный ресурс] / К. А. Одинец // Интернет-журнал «Эйдос» – 2010. – 30 сентября. – Режим доступа до журналу: <http://www.eidos.ru/journal/2010/0930-05.htm>.

8. Пастушенко Р. Український курикулум загальної освіти : етюд в тонах теорії рівнів навченості : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції [«Виклик для України: розробка рамкових основ змісту (національного курикулуму) загальної середньої освіти для XXI століття»] (м. Київ 26-27 червня 2007 р.) / Україна – Проект «Рівний доступ до якісної освіти», АПН України, Державна установа «Директорат програм розвитку освіти» МОН України. – К. : ТОВ УВПК «ЕксОб», 2007, – С. 152-167.

9. Равен Дж. Педагогическое тестирование: проблемы, заблуждения, перспективы / Дж. Равен ; [пер. с англ.]. – М. : Когито-Центр, 1999. – 144 с.

10. Ремех Т. О. Методичні засади навчання правознавства в процесі допрофільної підготовки школярів: дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.02 / Тетяна Олексіївна Ремех. – К., 2011. – 269 с.

11. Романова І. А. Компетентнісний підхід до правової підготовки студентів / І. А. Романова // Педагогіка та психологія [зб. наук. праць]. – 2008. – Вип. 33. – С. 26-35.

12. Селевко Г. Компетентности и их классификация / Г. Селевко // Народное образование. – 2004. – № 4. – С. 138-143.

13. Смагіна Т. М. Формування громадянської компетентності учнів у процесі навчання правознавства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання (історія та суспільствознавчі дисципліни)» / Т. М. Смагіна. – Київ, 2007. – 15 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Рябовол Лілія Тарасівна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри правознавства Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.